

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
 Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये रंगमंचाची भूमिका

सहा.प्रा.राजेश्वर विठ्ठलराव मावलीकर

गुलाम नबी आझाद शिक्षण महाविद्यालय, पुसद, जिल्हा यवतमाळ

सारांश

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये रंगमंच हा प्रभावी अध्यापन-अधिगम प्रक्रियेचा एक महत्त्वपूर्ण घटक आहे. रंगमंचाच्या माध्यमातून प्रशिक्षणार्थी शिक्षकांमध्ये संवादकौशल्य, आत्मविश्वास, सर्जनशीलता, नेतृत्वगुण, भावनिक संवेदनशीलता आणि समस्या सोडविण्याची क्षमता विकसित होते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये अनुभवाधारित, कला-संलग्न आणि विद्यार्थी-केंद्रित शिक्षणावर भर देण्यात आला असून रंगमंचीय तंत्रे या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेस सहाय्यभूत ठरतात. प्रस्तुत संशोधन निबंधात शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये रंगमंचाचे महत्त्व, त्याची उद्दिष्टे, उपयोग, परिणाम आणि अंमलबजावणीतील आव्हाने यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

मुख्य शब्द : शिक्षक प्रशिक्षण, रंगमंच, नाट्याधारित अध्यापन, सर्जनशीलता, संवादकौशल्य.

प्रस्तावना :

शिक्षक हा समाजाच्या विकासाचा प्रमुख घटक आहे. गुणवत्तापूर्ण शिक्षणासाठी शिक्षकांचे प्रभावी प्रशिक्षण आवश्यक असते. पारंपरिक व्याख्यान पद्धतीबरोबरच अनुभवाधारित आणि सहभागात्मक तंत्रांचा वापर करणे आजच्या काळाची गरज बनली आहे. रंगमंच हे असेच एक प्रभावी साधन आहे ज्यामुळे प्रशिक्षणार्थी शिक्षकांना प्रत्यक्ष अनुभव, भूमिका सादरीकरण आणि परिस्थितीजन्य अध्यापनाची संधी मिळते.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये रंगमंचाचे महत्त्व स्पष्ट करणे.

प्रशिक्षणार्थी शिक्षकांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासात रंगमंचाची भूमिका अभ्यासणे.

नाट्याधारित अध्यापनाच्या उपयोगितेचे विश्लेषण करणे.

रंगमंचाच्या वापरातील अडचणी व उपाय सुचविणे.

संशोधन पद्धती : प्रस्तुत संशोधन हे वर्णनात्मक (Descriptive) स्वरूपाचे आहे. यासाठी पुस्तके, संशोधन निबंध, नियतकालिके, राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि विविध ऑनलाइन स्रोतांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये रंगमंचाचे महत्त्व

संवादकौशल्याचा विकास : रंगमंचीय उपक्रमांमुळे शिक्षकांचे बोलणे, ऐकणे, देहबोली आणि अभिव्यक्ती कौशल्य विकसित होते. प्रभावी शिक्षक होण्यासाठी ही कौशल्ये अत्यंत आवश्यक आहेत.

आत्मविश्वास वृद्धी : नाटक, भूमिकानाट्य आणि सादरीकरण यांमुळे प्रशिक्षणार्थी शिक्षकांमधील भीती कमी होऊन आत्मविश्वास वाढतो.

सर्जनशीलता आणि कल्पनाशक्ती : रंगमंच विद्यार्थ्यांना नवीन कल्पना मांडण्यास, समस्या वेगळ्या पद्धतीने पाहण्यास आणि सर्जनशील विचार विकसित करण्यास प्रोत्साहित करतो.

सहकार्य व नेतृत्वगुण : नाट्यप्रयोगांमध्ये संघभावना, जबाबदारी, नियोजन आणि नेतृत्व कौशल्यांचा विकास होतो.

भावनिक व सामाजिक संवेदनशीलता : विविध भूमिका साकारताना शिक्षक इतरांच्या भावना समजून घेतात, ज्यामुळे सहानुभूती आणि सामाजिक जाणीव वाढते.

नाट्याधारित अध्यापनाची उपयुक्तता :

अध्यापन अधिक रंजक व विद्यार्थी-केंद्रित बनते.

अनुभवाधारित शिक्षणाला चालना मिळते.

संकल्पना दीर्घकाळ लक्षात राहतात.

विद्यार्थ्यांचा सहभाग वाढतो.

जीवनकौशल्यांचा विकास होतो.

अलीकडील संशोधनानुसार नाट्याधारित अध्यापनामुळे सर्जनशीलता, चिकित्सक विचार, संघकार्य आणि भावनिक शिक्षणाला चालना मिळते.

शिक्षक प्रशिक्षणातील रंगमंचीय उपक्रम :

भूमिकानाट्य (Role Play)

एकांकिका सादरीकरण

कथाकथन व नाट्यरूपांतर

पथनाट्य

प्रसंगनाट्य (Simulation)

कठपुतळी नाट्य

अडचणी :

प्रशिक्षित मार्गदर्शकांची कमतरता.

वेळ व आर्थिक साधनांची मर्यादा.

पारंपरिक अध्यापन पद्धतीबद्दलचा आग्रह.

आवश्यक पायाभूत सुविधांचा अभाव.

उपाययोजना :

शिक्षक शिक्षण अभ्यासक्रमात नाट्यशिक्षणाचा समावेश करणे.

कार्यशाळा व प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.

स्थानिक कला व लोकनाट्य परंपरांचा उपयोग करणे.

डिजिटल रंगमंच व मल्टिमीडिया साधनांचा वापर वाढवणे.

निष्कर्ष : शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये रंगमंचाची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. तो केवळ मनोरंजनाचे साधन नसून

व्यक्तिमत्त्व विकास, अध्यापन कौशल्य वृद्धी आणि मूल्यसंस्कार यांचे प्रभावी माध्यम आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या अनुभवाधारित व कला-संलग्न शिक्षणाच्या उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी रंगमंचाचा अधिक व्यापक वापर करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे भविष्यातील शिक्षक अधिक संवेदनशील, सर्जनशील आणि प्रभावी बनतील.

संदर्भसूची :

भारत सरकार. (2020). राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020.

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

Jain, V. K. & Sharma, R. (2024). Examine the Trainee Teachers' Viewpoints Regarding Theater-Based Teaching (TBT). ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts.

पांडे, एस. (2019). शैक्षणिक मानसशास्त्र. पुणे: नूतन प्रकाशन.

कुलकर्णी, अ. (2021). अध्यापन पद्धती आणि नवोपक्रम. मुंबई: विद्या प्रकाशन.

